

ציונות דתית

היסטוריה, רעיון, חברה

ג

עורך
דב שוורץ

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

חברי המערכת:

זהבית גרוס, אליעזר דון-יחיא, ירון הראל, צבי זוהר, אשר כהן,
יוסי כץ, דן מכמן, אלי עסיס, עמיחי רדזינר, אבי שגיא

מרכזת המערכת:

לאה שפירא

עריכת הלשון:

אבי בן אמתי

הספר יוצא לאור בסיוע:

המכון לחקר הציונות הדתית ע"ש ד"ר זרח ורהפטיג

מסת"ב 978-965-226-522-7

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

אין להעתיק ספר זה או קטעים ממנו

בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, מגנטי או מכני

(לרבות צילום, מיזעור והקלטה) ללא אישור בכתב מהמו"ל

סדר ועימוד: שולמית ירושלמי, ירושלים

נדפס בישראל – תשע"ט

תוכן העניינים

דב שוורץ

- בשער הקובץ : פרופ' אליעזר דון-יחיא ז"ל, חוקר הציונות הדתית :
ציוני דרך 3

נחם אילן

- מראד פרג כ"נביא ציוני" על פי ספרו אלקדסִיאת/הקדשִׁיות 7

אוריאל ברק

- "האליליות המיוחדת" : על תפיסת הנצרות בהגותו של הראי"ה קוק 33

דב שוורץ

- התמודדות עם האסתטיקה והאישיות האסתטית בכתביו של
אליעזר מאיר (רא"מ) ליפשיץ 67

עמיחי רדזינר

- משפט והיסטוריה : הרב יצחק אריאלי וייסוד ישיבת מרכז הרב 97

דב שוורץ

- השוואה בהגותו של הרב אליעזר ברקוביץ : שתי מגמות 135

רוני בר לב

- השיח הרבני-חינוכי בציונות הדתית : על התנגדות ופתיחות
לנסיעה לראש השנה באומן 169

מגנזי המכון לחקר הציונות הדתית ע"ש ד"ר זרח ורהפטיג

עמיחי רדזינר

- זרח ורהפטיג והרב חיים דוד הלוי על נישואין אזרחיים 203

דב שוורץ

- נחמיה עמינוח : צרור תעודות 217

זרח ורהפטיג והרב חיים דוד הלוי על נישואין אזרחיים

עמיחי רדזינר

מבוא

חטיבה מרכזית וגדולה בהיקפה בארכיון המכון לחקר הציונות הדתית היא אוסף תיקיו של מי שהמכון קרוי על שמו: ד"ר זרח ורהפטיג (סימנה PA/16). מאות התיקים מכסים את פעילותו רבת האנפין של ורהפטיג, בעיקר מעת עלייתו לארץ בשנת 1947. עיון בתיקים מלמד עד כמה היה ורהפטיג מודע למשמעויות של פעילויותיו ולצורך לתעד אותן. כך למשל יכול המעיין למצוא בתיקים פתקים קטנים שעליהם רשם לעצמו הערות בעת דיונים בכנסת או בממשלה, גזירי עיתונים מהוהים הנוגעים לאחת הסוגיות שעמדו באותה עת על הפרק, צילומים מספרי הלכה שנדרשו לו לשם הכנת שיעוריו, הרצאותיו או מאמריו ועוד.

אין ספק שאחת מגולות הכותרת של מפעליו השונים הייתה הניסיון לעצב לפי השקפתו הציונית-דתית את זהותה היהודית של המדינה.¹ כמשפטן מוכשר הבין ורהפטיג כי המשפט הוא כלי משמעותי ביותר בעיצוב זהותה ותרבותה של מדינה באשר היא,² וכי יהיה עליו להשתתף בפולמוס על שאלת מידת עיצוב ה"יהודי" של החוק הישראלי.³ לפעולתו של ורהפטיג בתחום זה היו שני ראשים: האחד, הניסיון להטמיע את הסדרי המשפט העברי בחקיקה הישראלית, ובפרט בתחום החקיקה האזרחית.⁴ השני, קידום החקיקה הדתית, כלומר חקיקה ההופכת הסדרים הלכתיים

1 מובן שאין אני טוען כי כל המגדירים עצמם ציונים-דתיים תומכים באותה מידה בחקיקה דתית ובשאלת היקפה ותחומיה או מייחסים אותו מעמד למוסדות הדתיים. על הפולמוסים בתוך הציונות הדתית בשאלות אלו בראשית שנות המדינה ראו משה אונא, בדרכים נפרדות: המפלגות הדתיות בישראל, אלון שבות תשמ"ד; אשר כהן, הטלית והדגל, ירושלים תשנ"ח.

2 ראו למשל מנחם מאוטנר, משפט ותרבות, רמת גן תשס"ח, עמ' 41–82.

3 על הפולמוסים בשאלה זו ראו למשל מנחם מאוטנר, משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת, תל אביב תשס"ח, עמ' 75–123; ניר קידר, משפט כחול-לבן, רעננה תשע"ז.

4 ראו למשל עמיחי רדזינר ושוקי פרידמן, "המחוקק הישראלי והמשפט העברי: חיים כהן בין מחר לאתמול", עיוני משפט כט (תשס"ה), עמ' 167–244.

לחוק מדינה⁵ ומעניקה מעמד רשמי וכוח ביצועי למוסדות דתיים: הרבנות הראשית ובתי הדין הרבניים. ורהפטיג עצמו תיעד בהרחבה את פעילותו בתחומים אלה, והוא כמובן אינו מסתיר את החשיבות הרבה שייחס לה בעיצוב אופייה היהודי של המדינה.⁶ החוק הדתי המשמעותי והמשפיע ביותר בישראל הוא כמובן חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953, הקובע כי נישואין וגירושין של יהודים בישראל ייערכו רק על פי "דין תורה", וכי בתי הדין הרבניים הם סמכויות השיפוט היחידות המוסמכות לעסוק ב"ענייני נישואין וגירושין" של זוג יהודי. לוורהפטיג כחבר כנסת וכסגן שר הדתות הייתה תרומה מכרעת בעיצובו וקבלתו של חוק זה.⁷ עניינו של ורהפטיג בהבטחת מקומם של ההלכה ובתי הדין הרבניים בדיני הנישואין והגירושין ליווה את כל שנות פעילותו בארץ, מערב קום המדינה⁸ ועד לתום הקריירה הפוליטית שלו ואף אחריה.⁹

מטבע הדברים, ארכיונו של ורהפטיג מכיל חומר רב הנוגע לדיני המשפחה ולשיפוט הרבני. אחד התיקים המרכזיים הוא תיק 201 כרך ב', המחזיק מסמכים שונים משנות החמישים ועד שנות השמונים. מתיק זה יובאו המסמכים להלן הנוגעים ליוזמות התקנתם של נישואין אזרחיים במדינת ישראל. מובן שוורהפטיג התנגד בחריפות ליוזמות אלה, הן בעת כהונתו בכנסת ובממשלה והן לאחר מכן, כפי שנראה. גישתו העקרונית השוללת מכול וכול נישואין אזרחיים בוטאה מעל במת הכנסת¹⁰ וכן בהרצאות שונות שנתן. כך בהרצאה שנתן בשנת תשל"ו בכנס שארגנה הפקולטה למשפטים של אוניברסיטת תל אביב, הרצאה שהתפרסמה בכתובים¹¹ ואשר נוסחה המקורי שמור בתיק דנן. בהרצאה זו סיכם ורהפטיג הן את טיעוני התומכים במונופול

5 ראו מנחם אלון, חקיקה דתית, תל אביב תשכ"ח, עמ' 4.

6 ראו בעיקר ספרו רחב ההיקף: זרח ורהפטיג, חוקה לישראל דת ומדינה, ירושלים תשמ"ח. ראו גם בפרקים שונים בספרו האוטוביוגרפי, חמישים שנה ושנה: פרקי זכרונות, ירושלים תשנ"ח, ואת דברי המבוא לספר שערך יחד עם חיים חפץ ודוד גלס, דת ומדינה בחקיקה, ירושלים תשל"ד. לאחרונה כתב בנו, ד"ר איתמר ורהפטיג, ביוגרפיה מקיפה של אביו, ובה יוחדו מספר פרקים לנושא דנן. ראו: איתמר ורהפטיג, עליך זרח: חייו ופועלו של השר ד"ר זרח ורהפטיג זצ"ל, ירושלים תשע"ט.

7 חוקה לישראל, עמ' 179-200; זרח ורהפטיג, על השיפוט הרבני בישראל, תל אביב תשט"ו; אביעד הכהן, "נישואין כדת משה ו(מדינת) ישראל", בתוך דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, קרית שדה בוקר תש"ע, עמ' 40-87.

8 שוקי פרידמן ועמיחי רדזינר, חוקה שלא כתובה בתורה, ירושלים תשס"ז, עמ' 49; עמיחי רדזינר, "יסודותיה הנשכחים של פקודת סדרי שלטון ומשפט והמאבק הנסתר על הסדרי דת ומדינה", קתדרה 136 (תש"ע), עמ' 121-150.

9 חוקה לישראל, שם. וראו עוד להלן.

10 ראו נאומיו בחיבוריו הנזכרים לעיל בהערה 7.

11 זרח ורהפטיג, "היש מקום להנהיג נישואין אזרחיים בישראל?", דיני ישראל ז' (תשל"ו), עמ' רטו-רכ.

ההלכתי על נישואין וגירושין בישראל והן את טענות הצד שכנגד, ואותן הוא דוחה אחת לאחת. לדבריו אין לשנות את המצב הקיים, באשר רק הוא יכול למנוע את פילוגו של עם ישראל. אין הוא שולל את הבעיות הקיימות במצב הקיים, אולם לדידו ניתן למצוא להן פתרונות שונים, ובכל מקרה נזקן של שינוי החוק הקיים גדול בהרבה מתועלתו, ולכן יש לדחות על הסף כל יוזמה לשינויו. כך הם דברי הסיכום שלו:¹²

כ"ג שנה פעל חוק נישואין וגירושין לפי ההלכה במדינת ישראל ותרם הרבה לאיחודו, אחדותו ושלמותו של עם ישראל. הרבה בעיות שנתעוררו מצאו פתרונם במאמצי הרבנות. יחס של הבנה והערכה למורשת אבות ולמסורת המפוארת של המשפחה היהודית שתנמה כה רבות לקיומו של העם יעודד את הרבנות לשקידה מאומצת לקיומם הנכון ומלא ההבנה של דיני האישות לפי ההלכה.

על הצעת חוק לאפשר נישואין אזרחיים לפסולי חיתון

טענה מרכזית נגד המונופול הדתי על דיני הנישואין בישראל נוגעת למעמדם של פסולי החיתון, כלומר אותם יחידים או זוגות שההלכה אינה מאפשרת להם להינשא ועל כן אינם יכולים לבוא בברית הנישואין בתחומי מדינת ישראל. אחת המגבלות הקשות ביותר מוטלת כידוע על מי שמוגדרים כממזרים: אלה כמעט אינם יכולים להינשא לאיש. בראשית שנות השבעים הסעירה את הציבוריות הישראלית פרשת "האח והאחות", הרי הם האחים חנוך ומרים לנגר, אשר מערכת בתי הדין קבעה שוב ושוב כי יש להגדירם כממזרים בשל העובדה שאמם לא התגרשה כדין מבעלה הראשון. כידוע, בסופו של דבר הציע הרב שלמה גורן פתרון הלכתי – שגרר פתיחת מתקפה חריפה ביותר נגדו מצד רבנים וחוגים פוליטיים שונים בארץ ובעולם – ועל פיו טיהר את האחים מחשש הממזרות ואפשר להם להינשא לבחירי ליבם.¹³

בעת שגעשה הפרשה איימו גורמים שונים, ובראשם ראשת הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין, כי אם הממסד הרבני לא ימצא פתרון למצוקתם של

12 שם, עמ' רכ.

13 על פרשה זו ראו למשל אברהם (רמי) ריינר, "קווים ראשוניים לדרכו ההלכתית של הרב יוסף שלום אלישיב", נטועים יז (תשע"א), עמ' 95–97; איתם הנקין "זה פאליטיק, לא הלכה": הרב שלמה גורן, פרשת 'האח והאחות' והרב יוסף אליהו הענקין", אסיף א (תשע"ד), עמ' 329–355. על מעורבותו של ורהפטיג בפרשה זו ותמיכתו ברב גורן ראו שפרה מישלוב, בעין הסערה: דמותו הציבורית ויצירתו התורנית של הרב שלמה גורן בשנים 1948–1994, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תש"ע, עמ' 47–48; אביעד הולנדר, דיוקנו ההלכתי של הרב שלמה גורן: עיונים בשקולי הפסיקה ודרכי הביסוס במאמרי ההלכתיים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תשע"א, עמ' 297. חומר רב הקשור לפרשה זו שמור בארכיון ורהפטיג, תיק 1 כך ב.

האח והאחות הם יובילו מהלך לחקיקת חוק שיאפשר נישואין אזרחיים בישראל.¹⁴ בה בעת הציע המשנה לשעבר לנשיא בית המשפט העליון, השופט משה זילברג, להוסיף סעיף קטן לסעיף 2 בחוק שיפוט בתי דין רבניים (שנוסחו עד היום הוא: "נישואין וגירושין של יהודים ייערכו בישראל על פי דין תורה"), אשר יקבע כי זוגות שההלכה אוסרת על נישואיהם אך מכירה בתוקפם (והם בלבד, להוציא זוגות שההלכה מתירה את נישואיהם או שוללת את תוקפם)¹⁵ יוכלו להינשא "בצורה אזרחית שלא יהיה לה תוקף דתי".¹⁶ חבר הכנסת מאיר אביזוהר מן הרשימה הממלכתית (מפלגה שהקימו פורשי רפ"י בראשות בן-גוריון) אימץ את הצעתו של זילברג, והגישה כהצעת חוק פרטית בתחילת קיץ 1971.¹⁷ לאחר דיון סוער בכנסת, שבו נטל ורהפטיג חלק מרכזי, נדחתה הצעת חוק זו;¹⁸ אולם כמה חודשים מאוחר יותר אימצה אותה סיעת הליברלים העצמאיים בראשותו של גדעון האוזנר, שתמך גם בהצעתו המקורית של אביזוהר, וזו הודיעה כי בכוונתה להעלותה על שולחן הכנסת, בניגוד לעמדת הקואליציה שבה הייתה חברה.¹⁹ בסופו של דבר נמצאה דרך טכנית שלא לדון בהצעה זו,²⁰ וללא ספק לשר הדתות ורהפטיג הייתה תרומה מכרעת בדחיית ההצעה.²¹

כמה שנים מאוחר יותר התייחס ורהפטיג להצעת חוק זו במאמרו²² והסביר מדוע לא ניתן היה לקבלה אף שהיא מוגבלת לפסולי חיתון בלבד. הדברים שהוא כותב שם

14 ראו למשל דברי ראשת הממשלה גולדה מאיר: "אם הרבנות לא תפתור הבעיות בתחום הנישואים יהיה הכרח להנהיג נישואים אזרחיים גם שלא במקרים חריגים" (דבר, 23.6.1972, עמ' 3). ודברים דומים של דיין: "מצפים כי גילוי ראיות חדשות יביא לביטול ה'ממזרות' של אח ואחות בצה"ל" (מעריב, 10.3.1971, עמ' 3).

15 בהלכה יש נישואין חסרי תוקף, וילדים מזיווג של בני זוג שאין תוקף לנישואיהם יוגדרו לעיתים כממזרים, ולצידם נישואין תקפים אבל אסורים, לדוגמה נישואי כוהן וגרושה או ממזר ושאינו ממזר. ראו בנציון שרשבסקי ומיכאל קורנאלדי, דיני משפחה, כך א, תל אביב תשע"ה, עמ' 141–142, 149–155.

16 משה זילברג, "נישואין אזרחיים יאפשרו לפתור הלכתית בעיית הממזרות", באין כאחד, ירושלים תשמ"ג, עמ' 239–244. המאמר פורסם לראשונה בעיתון הארץ, 26.4.1971.

17 "שלוש הצעות חוק פרטיות", מעריב, 4.6.1971, עמ' 37.

18 דברי הכנסת השביעית, כך 61, ישיבה מיום 21.7.1971, עמ' 3403–3409. לנוסח ההצעה ראו שם, עמ' 3404: "מוצע שבמקום סעיף 2 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג 1953 יבוא: (א) נישואין וגירושין של יהודים בישראל ייערכו על פי דין תורה. (ב) נישואין של זוגות אסורים, היינו: בני זוג האסורים על פי דיני ישראל לקדש זה את זה, אבל קידושיהם תופסים, ייערכו בצורה שתקבע בתקנות על ידי שר המשפטים, ולא יהיה להם תוקף דתי". עוד אומר שם אביזוהר, כי ההשראה לחוק היא מאמרו של זילברג.

19 "ל"ע החליטה להגיש הצעת החוק לנישואין אזרחיים 'בכל מחיר'", מעריב, 14.3.1972, עמ' 3.

20 "ח"כ האוזנר בועדת הכנסת: אינני רוצה להניח כי המערך היטעה את נשיאות הכנסת", מעריב, 7.8.1972, עמ' 18.

21 "האוזנר: ורהפטיג מנסה להשהות חוק הנישואין", דבר, 15.5.1972, עמ' 6.

22 לעיל הערה 11, עמ' רכ. הוא חוזר על הדברים בספרו חוקה לישראל (לעיל הערה 6), עמ' 200.

מבוססים על המכתב שכתב לראשת הממשלה בעת שהועלתה הצעתו של אביזוהר, ואשר שמור בארכיונו.²³ הטיעונים במכתב מתחלקים לשניים. החלק האחד נוגע לכך שהצעת החוק מפרה את ההסכם הקואליציוני. כאמור, טיעון זה התקבל על דעתם של ראשי הקואליציה מן המערך, והם דאגו להסיר את הצעת החוק. החלק השני, והמהותי יותר, מסביר את ההתנגדות העקרונית לנישואין אזרחיים גם אם יוגבלו לפסולי חיתון בלבד. נוסח המכתב מובא בעמודים הבאים.

בחינת טיעוניו של ורהפטיג מלמדת, שחלקם הגדול אינם מתייחסים לדבריה המפורשים של הצעת החוק. כזכור, ההצעה הציעה להסדיר נישואין אזרחיים רק לזוגות יהודיים שקידושיהם תקפים אבל אסורים. על כן הטיעון הנפוץ נגד נישואין אזרחיים, הוא הטיעון שלפיו הם יאפשרו נישואי תערובת במדינת ישראל,²⁴ לא היה רלוונטי במקרה זה; ובכל זאת השתמש בו ורהפטיג. הוא גם מפרט את החשש מפני היווצרותם של ממזרים רבים, אשר ייוולדו לזוגות שנישואיהם אינם תקפים הלכתית, כגון המקרה של הנושא את אשת אחיו (כשאחיו השאיר זרע) או את אחות גרושתו בחייה, ולכן זו הצעה שתפלג את עם ישראל לקבוצות שאינן יכולות להינשא זו לזו.²⁵ אך כאמור ההצעה קבעה במפורש שזוגות כאלה, שנישואיהם אינם תקפים על פי ההלכה, לא יוכלו להינשא גם בצורה אזרחית.

ורהפטיג היה כמובן מודע לפער שבין טיעוניו ובין לשון הצעת החוק, והוא מגשר עליהם באמצעות טיעון החשש מ"מדרון חלקלק" שהצעת החוק הזו עלולה ליצור גם אם אינה מתכוונת לכך. לדבריו ברור שהמגבלה של נישואין לפסולי חיתון מסוימים בלבד לא תוכל לעמוד לאורך ימים, ובעזרת לחץ ציבורי ופסיקת בית המשפט העליון²⁶ "תוסרנה במוקדם כל המגבלות". או אז תיפתח הדרך לנישואי תערובת וריבוי ממזרים. ורהפטיג העלה טיעון נוסף שכן מתייחס למה שכתוב בהצעת החוק. זילברג, ובעקבותיו אביזוהר, הדגישו שלנישואין שהם מציעים "לא יהיה תוקף דתי".²⁷ אין ספק שביטוי זה מתייחס לדיון הרחב הקיים בהלכה על תוקפם ההלכתי של הנישואין האזרחיים, תוקף שעיקר משמעותו נוגע לשאלת הצורך בגט כאשר בני

23 תיק 201, כרך ב. באותו תיק נמצא מכתב דומה שנכתב למוזכיר הממשלה ב-11.4.1972, עת ניסתה סיעת הליברלים העצמאיים לקדם את ההצעה.

24 ורהפטיג עצמו השתמש בנימוק זה בהזדמנויות שונות. ראו על השיפוט הרבני (לעיל הערה 7), עמ' 27, 35-36; חוקה לישראל (לעיל הערה 6), עמ' 185.

25 ורהפטיג, היש מקום להנהיג? (לעיל הערה 11), עמ' רטז; חוקה לישראל, שם.
26 דוגמאות לטיעונו כי בית המשפט העליון ושופטיו שואפים לצמצם את מקומה של ההלכה בדיני המשפחה הישראליים מביא ורהפטיג בספרו חוקה לישראל, עמ' 193-196.

27 לעיל הערה 18. בדומה לכך, גם הצעות מן השנים האחרונות לקיום נישואין אזרחיים בישראל נוקטות אמירה מפורשת שלפיה אין לנישואין תוקף הלכתי. ראו למשל שחר ליפשיץ, ברית הזוגיות (מחקר מדיניות 68 של המכון הישראלי לדמוקרטיה), ירושלים תשס"ז, עמ' 87, 89.

ב"ה, ירושלים, ד' בסיון תשל"א
28 במאי 1971

מספר: 18/98

אל: ראש הממשלה

הנדון: סמטוס – קורו בעניין חוק הנישואין והגירושין

1. בעקבות החלטת המפלגה הליברלית העצמאית להציע בממשלה הצעת חוק להנהגת נישואין אזרחיים במדינה, והגשת הצעת חוק פרטית של חה"כ מ. אביזוהר בעלת אותה מטרה, נאלץ אני לפנות אליך ולהגנות חשומת לבך לכך, כי הצעות חוק אלה נוגדות את הסמטוס-קורו בענייני דת שאומץ קווי היסוד של חכנית הממשלה ובהסכם הקואליציוני. ליתר בהירות, אצטט את הפעיפיים הרלוונטיים מהמקורות האמורים במלואם.
2. סעיף 3 (5) (ב) להסכם הקואליציוני, עליו חתומה גם המפלגה הליברלית העצמאית, קובע ברורות בעניינינו: "ייעמד הסמטוס-קורו בעניין חוק הנישואין והגירושין ובכל שאר ענייני דת". (ראה דברי הכנסת, כרך 56, מושב ראשון של הכנסת השביעית, ע' 272).
- כן נאמר ברורות בקווי היסוד של חכנית הממשלה בפרק ח', תחת הכותרת "דת במדינה" "הממשלה תשמור על הסמטוס-קורו" במדינה בענייני דת". (שם, ע' 270).
3. לאור הנ"ל, אבקשן להעיר חשומת לב סיעת הליברלים העצמאיים להסכם עליו חתמה ולפסידה כל כך, כי יזממה פירוש נסיון להפרת ההסכם הקואליציוני.

באשר לזממה חה"כ אביזוהר באותו ענין, כבר בקשה לדחות הדיון בהצעתו הפרטית למשך חודשיים, בהתאם לסעיף 34(א) לתקנון לעבודה הממשלה, אבקשן להשתמש בסמכותו להביא לידי כך שהקואליציה תדחה את הצעת החוק ותצביע להסירה מסדר היום של הכנסת בבוא יום הדיון.

4. ועתה לגופו של ענין, אין בהצעה האמורה, הגם שבשלב זה הוא מדובר רק בהנהגת נישואין אזרחיים מוגבלים, כלומר בכל אותם מקרים או בחלק מהם ואין אפשרות לערוך נישואין לפי דין תורה בהתאם לסעיף 2 לחוק שיפוט בתי הדין הרבניים (נישואין וגירושין), חסי"ג-1953 אין כה כדי לפתור בעיות איסורי נישואין שהתעוררו או עלולות להתעורר, אדרבא, היא יכולת ליצור בעיות חדשות, העולות בכמותן ובחריפותן על הקיימות.

ברור שמטרת הנישואין האזרחיים המוגבלים שיוגבג, לא יכול להישאר מוגבל לאורך ימים. בלחץ הדובלים בהפרדה גמורה בין דת למדינה, ובסתר שייגרם בכרח על ידי תקדימים ישנים וחדשים של בית המשפט העליון, תוסרנה במוקדם כל התגבלות. דבר זה ייצור בהכרח ברבות הימים שתי קבוצות יהודיות במדינה, אלה נישאים רק על פי דין תורה ואלה הנישאים רק על פי נישואין אזרחיים. וברור כמעט למעלה מכל ספק, כי שתי הקבוצות הללו לא יתחתנו זו בזו, וייווצר פילוג בעם שלעומתו יהוויד הפילוג הקראי שמלפני למעלה מאלף שנים.

5. הסיבות להכרחיות היווצרות הפילוג בעם, במקרה השתרשות נישואין אזרחיים במדינה, הן לדעתי גלויות ופשוטות. ברור שבנישואין האזרחיים לא יישטרו כללי איסורי היתחון של התורה, כגון אשת איש (אשה שלא נתגרשה בגט וכו' וכו'), אשת אח(אלמנת או גרושה אח) אחות אשה (אחות גרושה בחייה), כי איסורי היתחון אלה יאנס מוכרים כיום בארצות המערב, אם כי חשנים האחרונים היו בחוקף לפני מאה שנה ויותר בחוקי המסים ה"נאורים". ילדי חייבי כריתות אלה הם ממזרים לכל הדעות, אף לדעת הפרופ' זילברג או לדעת הרבנים המקלים ביותר מכל הדורות. כך מיווצרת משפחות משפחות של ממזרים ללא חזקת כשרות, בניגוד גמור למצב כיום שכל יהודי הוא בחזקת כשר יוחסין כמעט דן-יורה, דהיינו שלא מקבלים עדות למותר וכל זה אומר, מתוך הנחת שהנישואין האזרחיים לא יוכרו כיוצרים נישואים תקפים על פי דין תורה המצריכים גט. אולם אין יסוד איתן להנחה זו, ויותר מסתבר שכן יוכרו, בגלל הפומביות של הנישואין בצירוף הכוונה הברורה ליצור קשר תקף של נישואין ולא קשר מקרי של זנות. ואז ייווצר מעמד של אשת איש לכל אשה הנישאת בנישואין אזרחיים, תתמצב שחואר קודם יחמיר שבכתיים.

ועל זה ניתן עוד להוסיף בעיית הלא-יהודיות שיתחתנו עם יהודים בנישואין אזרחיים. בקיצור, פילוג העם שני חלקים לפחות יהיה בלתי נמנע לדעתי. התפתחות ההסכריות תפעל מעצמה. ולכן אין תמימות היא לחשוב שהבעיה עומדת ברום עולמה של המדינה היא בעיית כשרות יוחסין של כמה היחידים היכולה (המשך בעמוד הבא)

(המשך מסמך קודם)

למצוא פתורנה במקל קסם של נישואין אזרחיים מוגבלים. הבעיה האמיתית יורדת לשרשה של אחדות האומה היהודית, וייתכן אפילו של קיומה, המכיר את אש הנישואין האזרחיים רואה רק תחילת מעשהו, אך אחריהם מי ישרנו.

בסיכום יש לעשות הכל כדי למנוע הנהלת נישואין אזרחיים, ויהיו מוגבלים ביותר, באשר היא מסכנת עתיד העם והמדינה ולסיעת חליבולים העצמאיים ייאמר, כי מעשה נוגדים את ההסכם הקואליציוני שחתמה עליו לפני פחות משנהיים. העניין דחוף ביותר, ומושב לפעול בקשר אליו שנה אחת קודם.

ב ב ר כ ה ,

ז. ורהפטיג

העתק:

סגן ראש הממשלה

שר המשפטים

שר התחירות.

הזוג מתגרשים.²⁸ מגישי ההצעה היו מעוניינים שלנישואין לא יהיה תוקף הלכתי, וממילא הנישואת באמצעותם לא תוגדר כ"אשת איש" מבחינת הצורך בגט. ורהפטיג תוקף נקודה זו וקובע שדווקא "יותר מסתבר ש[הנישואין האזרחיים] כן יוכרו [...] ואז יוצר מעמד של אשת איש [...] והמצב שתואר קודם יחמיר שבעתיים", כלומר נשים שייכנסו למסגרת נישואין זו ויצאו ממנה ללא גט יגדילו משמעותית את מספר הממזרים. טיעון זה קשה למדי. הגישה המקובלת בספרות ההלכה, ובכלל זה בבתי הדין הרבניים בישראל לאורך השנים, היא שאין תוקף הלכתי לנישואין אזרחיים, ולכל היותר נדרש "גט לחומרא" שמשמעותו היא גט שאינו מעיקר הדין ואשר ניתן רק כדי לצאת ידי דעות המיעוט המחמירים, וממילא לא קיים חשש לממזרות.²⁹ למעשה אימץ ורהפטיג את גישתו הייחודית של הרב יוסף אליהו הנקין, שלפיה כל מסגרת פומבית של נישואין יוצרת נישואין הלכתיים לכל דבר, אולם זו גישה שלא התקבלה על דעתם של רוב הפוסקים והדיינים.³⁰

28 ראו למשל אליקים ג' אלינסון, נישואין שלא כדת משה וישראל, תל אביב תשל"ו, עמ' 170–196; מאיר יששכר מזוז, "שאלת נישואין אזרחיים ותוקפם", אוריתא טו (תשמ"ו), עמ' רט–רמז.

29 מזוז, שם, עמ' רכז–רכט; Amihai Radzyner, "Problematic Halakhic 'Creativity' in Israeli Rabbinical Courts Rulings", *Jewish Law Annual* 20 (2013), pp. 103–177, 154–175.

30 רדזינר, שם, עמ' 166. יש לציין כי גם אחרים הציגו את דעת המיעוט המחמירה – שלפיה יש צורך בגט רגיל בנישואין אזרחיים – כשיטה דומיננטית בבואם להיאבק ביוזמות חקיקה לנישואין אזרחיים בישראל. ראו אליאב שוחטמן, "לשאלת הנהגתם של נישואין אזרחיים במדינת ישראל", בתוך א' ברק וא' מזוז (עורכים), ספר לנדוי, כך ג, תל אביב תשנ"ה, עמ' 1566–1570; מרדכי

לאור זאת ניתן לשער, שהתנגדותו הגורפת של ורהפטיג לכל מתווה של נישואין אזרחיים הביאה אותו להקצנת הנימוקים במכתבו ולהעלאת נימוקים שאינם נוגעים ישירות להצעת החוק המצומצמת שכלפיה כתב את דבריו.

הצעת הרב חיים דוד הלוי לאפשר נישואין אזרחיים

בתיק הארכיוני שאנו עוסקים בו מצויים שני מכתבים הנוגעים להצעה נוספת לאפשר נישואין אזרחיים, אלא שהפעם היה מדובר בהצעה שהעלה אחד מחשובי הרבנים בישראל, רבה הספרדי של העיר תל אביב, הרב חיים דוד הלוי.³¹ להלן אדון במכתבים ובמה שעולה מהם להבהרת הצעתו זו, שכפי שנראה הפתיעה רבים. חשיבות העיון בדברים שכתב הרב הלוי טמונה בין היתר בכך שהצעתו לא הייתה מוגבלת דווקא לפסולי חיתון. להפך. כפי שנראה, מסתבר שדווקא פסולי חיתון לא יוכלו להינשא במתווה שהציע.

אמנם לא תמיד סבר הרב הלוי שיש מקום לאפשר נישואין אזרחיים. בספריו המוקדמים הוא הביע שלילה גורפת לכל יוזמה כזו, וטען שקיומם יגרום לפילוג העם ושהדרך היחידה לשמור על אחדותו היא בשימור ההלכה כדרך היחידה לנישואין וגירושין.³² מסתבר שבמהלך השנים הבין הרב הלוי, כי לאור השינויים שחלו בחברה בת זמננו³³ יש מחיר כבד לכפיית נישואין הלכתיים על אנשים שאינם מוכנים לקבל על עצמם את המגבלות ההלכתיות הנוגעות למעמדה של האישה כאשת איש, ועל כן דווקא כפיית ההלכה היא זו שעלולה להביא לריבוי ממזרים.³⁴ את עמדתו הוא הציג בכינוס הלכתי שנערך בתל אביב בניסן תשמ"ז, וכך היא הוצגה על ידי סוכנות הידיעות עתי"ם:³⁵

רלב"ג, "הצעת חוק חיים משותפים", תחומין לה (תשע"ה), עמ' 334–341 (וראו הערת העורך איתמר ורהפטיג, שם, עמ' 341).

31 חומר רב על הרב הלוי, תולדותיו ומשנתו ההלכתית וההגותית מצוי אצל צבי זוהר ואבי שגי (עורכים), יהדות של חיים: עיונים ביצירתו ההגותית-הלכתית של הרב חיים דוד הלוי, ירושלים תשס"ז.

32 הרב חיים דוד הלוי, בין ישראל לעמים, ירושלים תשל"ד, עמ' קה; הנ"ל, דת ומדינה, תל אביב תשכ"ט, עמ' 43–44.

33 על מאפייני פסיקתו של הרב הלוי הקשובים בין היתר לשינויים במציאות החברתית ראו משה פאלוך, "משנתו ההלכתית וההגותית של הרב חיים דוד הלוי", פעמים 81 (תש"ס), עמ' 108–119.

34 לשינוי דומה בעמדתו של רב ספרדי בכיר ראו הרב אליהו בקשי דורון, "חוק נישואין וגירושין: היצא שכרו בהפסדו?", תחומין כה (תשס"ה), עמ' 99–107. בדומה לרב הלוי גם הרב בקשי דורון הותקף בחריפות על הצעתו להקמת מערכת נישואין אזרחית.

35 "רבה של ת"א: אולי ראוי לבחון הנהגת נישואין אזרחיים", מעריב, 9.4.1987, עמ' 2. וראו גם

מול ההידרדרות שחלה במערך היחסים שבנינו לבניה אולי ראוי לבחון את הנהגת הנישואין האזרחיים בארץ כי הסדר זה יכול לפתור בעיות רבות. הרהור מפתיע זה הביע אמש חיים דוד הלוי, הרב הראשי לתל אביב יפו, בכינוס האזורי החמישי לתורה שבעל-פה [...] הרב הלוי אמר כי חיי נישואין וגירושין על פי ההלכה מתאימים לציבור המוכן לחיות לפי אותה הלכה, וציבור שאינו רוצה לחיות על פי ההלכה נגרמים לו קשיים רבים מן המגבלות ההלכתיות. הוא הוסיף כי האווירה המתירנית עלולה להצמיח בעיות חמורות של פסולי חיתון, וראוי לבחון הסדר של נישואין אזרחיים לאותו ציבור שאינו רוצה בהגבלה ההלכתית.

הצעתו של הרב הלוי זכתה לתמיכה מגורמים חילוניים,³⁶ וכן מחוגים חרדיים קיצוניים יחסית.³⁷ אך באופן לא מפתיע היא הותקפה מיידית בידי בעלי השקפה ציונית-דתית. שר הדתות זבולון המר לא היסס לתקוף את הרב הלוי, אחד מחשובי רבני הציונות הדתית, וקבע שההצעה "אינה מתקבלת על הדעת", שיישומה ייפגע באחדות העם, ו"שחוק נישואין וגירושין כהלכה [...] הינו ציון הדרך העיקרי בקול החקיקה הדתית לאומית מאז קום המדינה".³⁸ היה אף מי שכרך את הצעתו של הרב הלוי עם הצעותיהם לנישואין אזרחיים של חברת הכנסת שולמית אלוני וגורמים ליברליים אחרים.³⁹ הרבנים הראשיים לישראל אברהם שפירא ומרדכי אליהו קיימו שיחה דחופה עם הרב הלוי וגרמו לו להודיע שהוא חוזר בו מהצעתו, תוך שהם מבהירים לתקשורת כי להצעה עלולות להיות "תוצאות איומות" של פילוג העם, וכי דווקא בשל המתירנות הגואה יש לחזק את שמירת "קדושת ישראל".⁴⁰

כחודש וחצי לאחר הסערה הזו התפרסם בעיתון הצפה ריאיון עם זרח ורהפטיג לרגל 20 שנה למלחמת ששת הימים.⁴¹ ורהפטיג דיבר שם על סכנת נישואי התערובת: "תועמלני הנישואין האזרחיים, אומר ד"ר ורהפטיג בסערת נפש פתאומית, הם סוכני

³⁶ "הצעה מפתיעה של הגר"ד הלוי, רבה של תל-אביב", הצפה, 9.4.1987, עמ' 1.

³⁷ ראו למשל משה גורלי, "נישואין אזרחיים מפי הרב", מעריב, 15.4.1987, עמ' 9.

³⁸ נח זבולוני, "הנטורים תומכים בעמדת הרב הראשי של ת"א", דבר, 15.4.1987, עמ' 10; אלעזר הלוי שולזינגר, על משכנות הרועים, בני ברק תשמ"ח, עמ' קכח-קלא.

³⁹ "השר זבולון המר על הצעת הרב חיים דוד הלוי: נישואין וגירושין הלכתיים – הדרך היחידה לשמירה על אחדות העם", הצפה, 10.4.1987, עמ' 1. וראו גורלי, "נישואין אזרחיים מפי הרב" (לעיל הערה 36): "טבעי והגיוני הוא ששר הדתות זבולון המר מתנגד לרעיון הנישואין האזרחיים. המפד"ל, מאז ומתמיד, דגלה בדת ומדינה המשולבות זו בזו".

⁴⁰ יונה כהן, "במאבק ליהדות אמת (על מאורעות תשמ"ז)", שנה בשנה תשמ"ח, עמ' 314–315.

⁴¹ "הרבנים הראשיים לישראל: בנישואין אזרחיים יש משום פילוג העם", הצפה, 13.4.1987, עמ' 1; "הרב הראשי לת"א: מצטער על הפרסום ומסיר ידי מהדברים", הצפה, 15.4.1987, עמ' 1.

⁴² נעמי גולן, "המאזן: הפלוס והמינוס", הצפה, 5.6.1987, עמ' 4–5.

ההתבוללות של עם ישראל". הרב הלוי קרא את הריאיון, חש שייתכן שהדברים מופנים גם אליו והרגיש צורך לכתוב את המכתב הזה:

HAIM DAVID HALEVY
THE CHIEF RABBI OF TEL-AVIV-JAFFA DISTRICT
TEL-AVIV, 96 ROTHSCHILD BLVD. TEL. 622159
OFFICE: TEL. 260277

חיים דוד הלוי
הרב הראשי וראב"ד לת"א יפו והמחוז
תל-אביב, שד' רוטשילד 96, טל. 622159
משרד: טל. 260277

ב"ה, תל-אביב-יפו, י' סיון תשמ"ז Tel-Aviv-Jaffa

למכובדי

הד"ר זרח ורהפטיג נ"י

ירושלים.

השלום והברכה,

קראתי בענין רב את דברי הריאיון של כב' ב"הצפה" מערב ש"ק. דברי כב' היו כמשב רוח רעננה בימי חום מעיקים. יישר כח.

בסיום הריאיון דבר כב' על "תועמלני הנישואין האזרחיים" וכו'. יתכן שהתכוון כב' גם לי. וכיון שלצערי הרב נמנעה ממני האפשרות הפשוטה וההגיונית להסביר את הצעתי כראוי (משום שהלא "חזרתי" בי), אסתפק להמציא לכב' מכתבי הר"ב, ואשמח מאד לשמוע חת-דעתו.

בכרכה

ורגשי הוקרה וכבוד רב

חיים דוד הלוי

דבריו של הרב הלוי מטרידים למדי. האם ניתן להבין מהם שהוא נאלץ בניגוד לרצונו להודיע שהוא חוזר בו מהצעתו, וממילא לא יכול היה להציגה כראוי? ברור למדי שהמירכאות סביב "חזרתי" מלמדות שהוא לא חזר בו באמת.

המכתב שצירף לורהפטיג, אשר נשלח לרבנים הראשיים (ולשר הדתות המר) ובו הציג את הצעתו המעניינת בפירוט, נשמר גם הוא בארכיון. ניתן לראות שהרב הלוי אכן אינו חזר בו מדבריו, שאותם הוא מרחיב ומבהיר, אלא רק אומר שלא יצא יותר בפומבי נגד מדיניות הרבנות הראשית בנושא. ניתן גם להבין ממנו, שלפי הצעתו של הרב הלוי לא יתאפשרו נישואי תערובת ולא יתרבו הממזרים ופסולי החיתון. לצערנו הרב התיק אינו מכיל את תגובתו של ורהפטיג, אם הייתה כזו.

<p>HAIM DAVID HALEVY THE CHIEF RABBI OF TEL-AVIV-JAFFA DISTRICT TEL-AVIV, 16 ROTHSCHILD BLVD. TEL. 422159 OFFICE: TEL. 240277</p>	<p>חיים דוד הלוי הרב הראשי וראב"ד לת"א יפו והמחוז תל-אביב, שד' רוטשילד 16. טל. 422159 משרד: טל. 240277</p>
<p>ב"ה, תל-אביב יפו י"א ניסן תשמ"ז Tel-Aviv - Jaffa</p>	
<p>לכבוד מרנן ורבנן הגאונים הגדולים וכו' הרבנים הראשיים לישראל שליט"א ירושלים.</p>	
<p>השלום והברכה,</p>	
<p>מוצא הנני לנכון להבהיר למעכ"ר, אודות הפרסומים בכלי- התקשורת בקשר להוצאתי שלשום, על הנושא "נישואין וגירושין בחלכה".</p>	
<p>את הדברים נשאתי במסגרת סגורה של צבור רבנים ודינים חלמידי-חכמים וצבור שומרי תורה ומצוות. במסגרת הרצאתי הרהרתי בקול על המצב הנוכחי-מוריד השורר בארצנו, ואמנתי "כצער ובכאב", שיחכן וקרוב היום שבו נאלץ להשיא את הצבור החילוני ללא חו"ק כדמו"י, כדי למנוע מכשולים רבים, וטרגדיות משפחתיות חמורות.</p>	
<p>מסרתי היחה, בירור וליכון סוגיא קשה וחמורה זאת במקורותיה הכוללניים, ופעולם לא הייתי מעלה על דעתי לתת לה פרסום בכלי התקשורת, שאם אין לי אחס שום קשר.</p>	
<p>לצירי יד וזדונית ומרשעת מסדה קטעים מדברי לסוכנות עז"ים, וכך קבלו הדברים פרסום רב, וגרמו מבוכה וצער רב לי ולאחרים, ועל כך צר לי מאד.</p>	
<p>./.</p>	

HAIM DAVID HALEVY

THE CHIEF RABBI OF TEL-AVIV-JAFFA DISTRICT

TEL-AVIV, 16 ROTHSCHILD BLVD. TEL. 622159

OFFICE: TEL. 240277

חיים דוד הלוי

הרב הראשי וראב"ד לת"א יפו וחמחו

תל-אביב, שד' רוטשילד 16, טל. 622159

משרד: טל. 240277

ב"ה, תל-אביב-יפו Tel-Aviv – Jaffa

אבל זאת ברצוני להבהיר למערכתך, שהצעתי לא נבעה חלילה מתוך "יאוש", אלא מתוך אהבת-ישראל עמוקה וכנה, מתוך חזון למרחוק, שאם מצב הדברים הנוכחי יימשך, יתכן שחוך שנה-דור נקלע למצב ללא מוצא, ודוקא אז "יהיו בארץ שני עמים השונאים (חלילה) זה את זה" (הוא חששו של האש"ל"צ). אך לפי "הרהורי" שלי, היו נוצרים בעט-ישראל שתי קבוצות, אחת נשואים כדמו"י, ואחת שלא כדמו"י, אך כולט כאחד היו כשרים לבוא בקהל כדמו"י, ודוקא בזה תרבה "אחדות" בישראל, אהבה ואהוה שלום ורעות.

אך לאור התוצאות, ידי מסולקת מעתה מהנ"ל, והרכנות הראשית לישראל היא הטוסקת הבלעדית.

בכל הכבוד הראוי
ובברכת מועדים לשמחה
חגים וזמנים לששון

חיים דוד הלוי

נ"ב. אגב אציין, שכגופם של דברים אמרתי, שסדרי רישום נישואין יימשכו ע"י הרבנות כדי למנוע רישומם של פסולי-תיחון, עריות, וגויים. כמובן אשרתי שגם בעתיד יישארו כתי-הדין הרבניים המוסמכים התיחורים להנפיק אישורי גיור ואישורי יהדות. והחידוש הי"ך רק בכך, שלאוחז חלק בחברתנו שאינו שומר תורה ומצוות, לא ייערכו חו"ק, ורישומם יהיה כדין פילגש.

ובסוף דברי הבהרתי, שאם יעמידוני חברי על טעותי אשמח לחזור כי. ועל כל הנ"ל חזרתי מפורש בראיון לתכנית הדתית ברדיו "מנחת ערב" אחמול.

העתק: לכב' מר זבולון המר, שד הדתתח.

הרב הלוי מדגיש שהצעתו מורכבת יותר מאשר הדרך שבה הוצגה בתקשורת, וניכר שאין הוא אוהב את התגובות החריפות שהוצאו נגדו בידי גורמים שהכירו את ההצעה רק כפי שהוצגה בעיתונות.⁴² לדעתו דווקא הצעתו, המיועדת "למנוע מכשולים רבים וטרגדיות משפחתיות חמורות", היא זו שתמנע את פילוג העם. הכוונה ברורה: בעוד שמי שמתעקש על נישואין הלכתיים לכל זוג ב"מצב החברתי-מוסרי השורר בארצנו" מגדיל את מספר הממזרים ויוצר שתי קבוצות שחבריהן לא יוכלו להינשא זה עם זה, הצעתו של הרב הלוי מאפשרת לכל העם להיות "כשרים לבוא בקהל כדמו"⁴³.

דומה שהחלק המעניין ביותר הוא דווקא זה שנמצא בתוספת נ"ב. בחלק זה מתייחס הרב הלוי לשני הטיעונים המוכרים נגד נישואין אזרחיים בישראל, שני הטיעונים שראינו גם בדבריו של ורהפטיג: קיומם של נישואי תערובת ושל נישואין בין בני זוג שההלכה אוסרת עליהם להינשא. בניגוד להצעות אחרות, שהעמידו במוקד עניין את מתן המזור לפסולי החיתון, הרב הלוי מדגיש בהצעתו שדווקא אלה אינם נכללים בהצעתו. לדבריו הוויתור על נישואין כדמו"י נוגע רק להיבט של הטקס, כלומר החלפת החופה והקידושין בטקס אחר. אולם שאלת הכשירות של בני הזוג להינשא זה לזו עדיין תוכפף למבחני הכשירות ההלכתיים, והרבנות היא זו שתקבע אם הם אכן עומדים בהם ויכולים להינשא. גם רישום בני הזוג שאינם נישאים כהלכה ייעשה בידי הרבנות, "ורישומם יהיה כדן פילגש", כלומר של זוגיות מחייבת שאינה בקידושין ואינה מחייבת גט לפירוקה.⁴⁴ במילים אחרות, הרב הלוי הציע מעמד הלכתי לנישואין שאינם בחופה וקידושין.

כשבע שנים מאוחר יותר חזר הרב הלוי על עמדתו זו במאמר תגובה שכתב בעיתון הצפה.⁴⁵ מדובר בתגובה לדברים שכתב העיתונאי שאול שיף על יוזמה לאפשר נישואין אזרחיים לפסולי חיתון ולעולים שיש ספק ביהדותם ואינם מוכנים לעבור הליך גיור. שיף כתב כי "לפחות אחד הרבנים הראשיים (ציוני) בעיר מרכזית מחייב הנהגת נישואין אזרחיים ולא דווקא לפסולי חיתון" (שימו לב להדגשתו של שיף כי מדובר

42 המילים שהוא שם בין מרכאות מתייחסות כנראה לתגובות שקיבל. למשל, המילים "יאוש" ו"הרהורי" מתייחסות למשפט בתגובתו של השר המר, לעיל הערה 38: "הרב הלוי אמר את דבריו בהרהור מצפוני המביע יאוש מאזלת ידם של רבני ישראל לפתור בעיות מרובות, הנובעות בין השאר מהתדרדרות המוסר".

43 השוו לטיעוני הרב בקשי דורון, לעיל הערה 34.

44 השוו להצעתו של פלדבלום לשימוש בדין הפילגשות כדי למנוע את בעיית סרבנות הגט: מאיר שמחה פלדבלום, "בעיית עגונות וממזרים: הצעת פתרון מקיפה וכוללת", דיני ישראל יט (תשנ"ז-תשנ"ח), עמ' רג-רטז. עוד על מוסד הפילגשות בימינו ראו צבי זוהר, "זוגיות על פי ההלכה ללא חופה וקידושין", אקדמות 17 (תשס"ו), עמ' 11-31 והתגובות השונות שהובאו שם בעמודים העוקבים.

45 הרב חיים דוד הלוי, "כיצד לפתור בעיות מעמד אישי", הצפה, 18.9.1994.

ברב ציוני). גם כאן סבר הרב הלוי שהפניה אנונימית זו מתייחסת אליו, ולכן ראה צורך להעמיד דברים על דיוקם. הוא מסביר שהצעתו לא כוונה לפסולי החיתון הקיימים – להם באמת לא הציע פתרון; אלא לעתיד. כלומר ההצעה נועדה למנוע היווצרות פסולי חיתון כתוצאה מאי שמירת ההלכה בידי זוגות שנישאו כהלכה. הוא מפרט שכל זוג הרוצה להינשא יגיע לרבנות. למי שאינו שומר מצוות תוסבר המשמעות של נישואין הלכתיים:

כגון עיגון, חליצה, ממזרות וכדומה, ואלה שירצו בכך שתנתן להם הכרה מיידית כנשואים [...] ללא חופה וקידושין, ואז לא יהיו פסולי חיתון (כי עיקר פסולי חיתון נובע מקידושין) ולא תהיינה עגונות כי אשה שתינטש ע"י בעלה יוכל בית הדין להפקיע נישואיה ללא צורך בגט. במלים פשוטות, יונהגו "נישואין אורחים" לא ע"י המדינה אלא ע"י הרבנות עצמה, וכך לא תהיינה בעתיד בעיות של מעוכבי נישואין. אבל את הבעיות שכבר קיימות יש לפתור עפ"י ההלכה בבתי הדין הרבניים כדי שנוכל לשמור על עצמנו כעם אחד.

הוא מסכם בכך שהצעתו זו "נדחתה ע"י הרבנים הראשיים דאז וירדה מעל הפרק" (ואינו טוען שהוא עצמו חזר בו ממנה), ומכל מקום "ברור שנישואין אורחיים ע"י רשות אורחית חילונית לא הצעתי מעולם ולא עלתה כזאת על לבי".

דומה שלא רק הרבנות לא הייתה מאפשרת להצעה זו לקרום עור וגידים, אלא גם התומכים במערכת נישואין אורחית לא היו רואים בה יתרון גדול, הן משום שאין בה מענה לפסולי החיתון הקיימים, אשר כפי שראינו פתרון להם מהווה מוטיבציה מרכזית בדרישה לכינון מערכת אורחית, והן משום שקשה לראות את "אורחיותה" של מערכת הכפופה לדין הדתי לגבי מגבלות הנישואין ולמוסד דתי לצורך רישומם.⁴⁶ ועדיין קשה שלא להתרשם מנועזותה של הצעה זו, החורגת מן הקונסנזוס הרבני ומזה של הממסד הציוני-דתי באותה עת, ואף מהדעות שהביע הרב הלוי עצמו בעבר, ומכך שהרב הלוי הכיר בכך שקיימת בעיה לא פשוטה בהמשך המונופול ההלכתי על דיני הנישואין בישראל.⁴⁷ דווקא השקפתו הציונית-דתית הביאה אותו למסקנה, שכדי שלא יהיה קרע בלתי ניתן לגישור בין שומרי הלכה ומי שאינם כאלה יש לצדד במערכת נישואין שונה מזו המסורתית. ורהפטיג, בשל אותה השקפה, סבר כאמור אחרת.

46 לביקורת מפורטת על ההצעה ראו פנחס שיפמן, מי מפחד מנישואין אורחיים? ירושלים 2000, עמ' 67–68. אגב, שיפמן שם מסיק את דעתו של הרב הלוי רק ממאמרו הנזכר בהערה הקודמת, ולכן נדרש לשער כי הרב הלוי מסתמך על רעיון הפילגשות, שאותו לא הזכיר במאמרו. המכתב שהבאתי כאן לראשונה מוכיח ששיפמן אכן צדק בהשערותו.

47 ראו שיפמן שם, עמ' 68.

CONTENTS

Dov Schwartz

- Opening Remarks: Prof. Eliezer Don Yehiya z"l,
Researcher of Religious Zionism: Milestones 3

Nahem Ilan

- Murād Farag as a “Zionist Prophet” according to his Book
Al-Qudsiyyāt/Heqdeshiyyōt 7

Uriel Barak

- “The Renewal of Idolatry”: On the Conception of Christianity in
the Thought of Rabbi Abraham Isaac Kook 33

Dov Schwartz

- Aesthetics and Aesthetical Personality in the Writings
of Eliezer Meir Lifshutz 67

Amihai Radzyner

- Law and History: Rabbi Itzhak Arieli and the Founding
of *Mercaz HaRav Yeshiva* 97

Dov Schwartz

- Rabbi Eliezer Berkovits on the Holocaust: Two Approaches 135

Roni Bar Lev

- The Rabbinic Educational Discourse in Religious Zionism:
On Openness and Opposition to the Rosh Hashana
Pilgrimage to Uman 169

FROM THE ARCHIVES OF THE DR. ZERAH WARHAFTIG INSTITUTE FOR THE RESEARCH ON RELIGIOUS ZIONISM

Amihai Radzyner

- Zerah Warhaftig and R. Haim David Halevy on Civil Marriage 203

Dov Schwartz

- Nehemia Aminoah: Documents 217